

Буричко З.О.
**Ліберальна концепція Б. Константа: людина – держава,
відносини, детерміновані свободою**

*Буричко Зіновій Олексійович, здобувач
кафедра теорії та історії політичної науки, філософський факультет
Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна*

Анотація. У статті запропоновано бачення ліберальної концепції Б. Константа крізь призму відносин людина – держава. Дані відносини є відмінними у різні історичні епохи, і залежать від змісту свободи. Аргументовано, що до свободи мислитель висовує вимогу часу і як наслідок заперечує можливість становлення універсального порядку. Розкрито положення Б. Константа щодо необхідності політичних свобод, які сприяють моральному вдосконаленню людини.

Ключові слова: лібералізм, свобода, людина, держава, інститут представництва, справедливість

Чітке вирізнення громадянина як члена держави та політичної спільноти – новий рівень усвідомлення відносин держава – людина. У цій статті ставимо собі за мету проаналізувати концепцію класичного лібералізму Анрі-Бенжамена Константа де Ребека, визначити особливості відносин людина – держава та розуміння свободи.

Питання лібералізму – питання про людину. Яким є індивід: самодостатня істота, що дбає про свою користь чи соціальна тварина, що не може реалізувати власний інтерес без участі інших. Відповіді на ці питання по-новому звучали в епоху Просвітництва та несли зміни політичного устрою держав. Т. Гоббс один з перших звертав увагу на природу людини, він намагався визначити: якою є людина у природному стані? Відповідь Т. Гоббса шокувала сучасників: у природному стані «людина людині вовк», що готовий вбити інших заради власних прав та безпеки; це егоїст, що прагне самостійного існування, керується власним глуздом [2]. У концепції Дж. Локка, індивід постає дещо іншим, а відповідно інший і природний стан існування людей. Людина не є ворогом собі подібним, вона згодна ділити природу з ними і навіть не використовувати її надміру, лише те, що ладна спожити сама. Індивід власною працею здобуває природне право на власність, яке стає одним з первинних прав та ознакою свободи індивіда. Завдяки праву власності, людина змушена вступати у взаємодії з іншими людьми, а вже звідси виникає потреба у державі. І саме держава та політика дозволяє індивідам почуватися захищеними, бути рівними з іншими громадянами [4].

Ж.-Ж. Руссо дещо по-іншому трактує природу людини. Перебуваючи в природному стані, люди не ворогують між собою, адже є рівними. Лише здобувши право власності та право сили (яке, як потім доводить автор не може бути підставою для формування політичного організму) починають ворогувати, адже війни – це змагання речей, а не людей. Поява політики та формування держави закріплюють нерівність між людьми, стан ворожнечі та змагальності між ними. На його думку, саме політика та держава роблять людей нерівними, їх розділяє владний статус: одні змушені підкорюватися іншим [8].

Б. Констант – мислитель, який був також активним політичним діячем, не лише цікавиться теоретичними міркуваннями щодо особливостей перебування людини в природному стані, як попередні мислителі, але обмеженнями, які практично виникають в відносинах

держава – влада. В революційний період ця лягло в основу його міркувань Він приймає людину без певних теоретичних абстракцій, головний засновок його міркувань – індивід має прагнення свободи, яке не може бути реалізоване без участі інших людей. Це водночас і особисті прагнення і соціальна природа.

Індивід на думку Б. Константа – особа, що прагне до реалізації своєї свободи, однак в сучасних державах з великою кількістю населення, розвинутою торгівлею, мережею соціальних та політичних інститутів, природним прагненням людини стає безпека: «мета сучасних людей – безпека приватної сфери, і свободою вони називають гарантії, що їх забезпечують особистим інтересам певні інститути» [3, 416]. Саме ця безпека неможлива без держави та влади, вона накладає обмеження, відслідковує ті практичні речі, які не дозволяють свободі одного індивіда завдати шкоди іншому чи суспільству в цілому. Отже, свобода для Б. Константа має на меті безпеку. Далі міркування Б. Константа схожі на міркування іншого дослідника – Ш.Л.де Монтеск'є [7]. Людина в сучасних умовах найбільше піддається впливу не інших людей (як це було у Т. Гоббса та Дж. Локка), а впливу держави, що здійснює владу над індивідом. Тому, аби зберегти свободу та почуватися безпечно, необхідно послабити державу та її владу. Таким чином, відносини людини та держави зумовлені трьома базовими концептами: свобода – безпека – безсилля влади. На думку П. Манана, така логіка зумовлена інститутом представництва, адже «...насправді громадяни мають двоїстий інтерес, щоб влада слугувала їхнім інтересам та щоб вона не чинила надто великого тиску на суспільство» [5, 114]; також інститут представництва породжує і відчуження людини від влади: наша влада, якщо робить нам добро зразу ж стає чужою владою, якщо шкодить нашим інтересам. Висновок напрошується сам собою: чим слабша влада, тим сильнішим є індивід, тим більшою є свобода людини.

Не вдаючись в теоретичні абстракції щодо природного стану, Б. Констант погоджується, що природа людини визначає зміст свободи, а, значить, і зміст відносин людина – держава. Однак, він також висуває до цих відносин іншу вимогу – вимогу часу. Це яскраво мислитель продемонстрував у праці «Про свободу древніх у її порівнянні зі свободою сучасних людей», зміст свободи, важливість її складових для людини можуть змінюватися залежно від сучасного стану речей у державі, вони залежать від економіки, мережі існуючих соціальних та політичних інститутів

(зокрема, йдеться про інститути політичної участі, опозиції тощо).

Для мешканців античних міст свобода передусім розумілася як право участі у владі. Громадяни були майже повністю вивільнені з сфери господарства (адже всю роботу здійснювали раби) і займалися тим, що обговорювали політичні проблеми та ухвалювали рішення. Для древніх головною потребою була колективна політична участь, однак заради цього права, як стверджує Б. Констан, вони поступалися приватними правами, людина повністю підпорядковувалася суспільству: «древній індивід, майже суверенний у громадянських справах, залишається рабом у всіх особистих зв'язках. Як громадянин він приймає рішення про

війну і мир, а як приватну особу його обмежують, за ним спостерігають, пригнічують у всіх його починаннях» [3, 412]. Таким чином, індивід античності є частиною колективного суспільного організму, він впливає на нього завдяки володінню політичними свободами, однак зазнає суттєвого впливу через обмеження приватних свобод. На рис. 1 зображено модель такого суспільства та відносин держави та індивіда. Приватні свободи перебувають поза індивідом, індивід не має можливості самостійно визначати приватну сферу, так як на приватні свободи впливає суспільство. Разом з тим, політична свобода є важливим аспектом колективного співжиття індивідів, за її допомогою вони впливають на суспільство та самореалізуються.

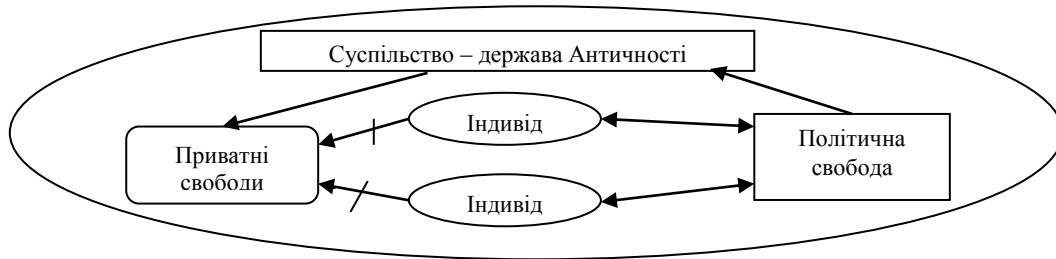

Рис. 1. Відносини індивід – держава в період Античності (концепція Б. Констана)

Індивіди сучасні Б. Констану суттєво відрізняються від античних, вони потребують свободи та безпеки у приватному житті, вимагають права самостійно вибрати переконання в тому числі і релігійні. Свобода політична для сучасників – радше декоративна, адже «індивід загубився в натовпі» і «... не помічає свого впливу» [415]. Користуватися політичною свободою, брати участь в політиці індивіди сучасні не хочуть та й не можуть. Як пише Б. Констан, свобода людей XIX ст. повинна «складатися зі спокійного користування особистою незалежністю» [3, с. 415], натомість політична свобода стає не такою важливою, так як нові можливості спілкування між людьми «примножили й урізноманітнили до нескінченності засоби особистого щастя» [3, 415].

Такі суттєві відмінності пов'язані з історичними змінами, які Б. Констан відзначає як ключові: 1) зміна розмірів держав, зростання кількості населення та території; 2) скасування рабства, що забрало в індивід час та змусило займатися економічною діяльністю; 3) війна замінюється торгівлею, що стає основним механізмом обміну між людьми та державами [3, 414].

На рис. 2 зображено модель відносин людина – держава у концепції Б. Констана. На думку Б. Констана, індивід у тогочасній державі знаходить нові форми спілкування з іншими людьми, а тому йому необхідна свобода приватної сфери. Однак, саме цю свободу індивіди не можуть самі собі гарантувати, це може зробити лише держава.

Рис. 2. Б. Констан: модель відносин людина – держава

Держава не визначає, як це було в Античності приватні свободи, лише їх гарантує. Щоб обмежити державу та не перетворити її в деспота, індивід використовує свою політичну свободу – через інститут представництва впливає на державу. Лише в такий спосіб, зберігаючи свою політичну свободу, індивід зберігає за собою приватні свободи. Держава постійно посягатиме на політичну свободу, однак, люди повинні бути пильними, бо лише володіючи нею, індивід впливає на державну владу. Сучасна свобода для мислителя – не метафізична величина, її суть – захист приватного життя та власності індивіда, захист автономії індиві-

да. Важливими складовими свободи є свобода віросповідання, свобода слова та думки, приватності. Важливою складовою свободи є й економічна, люди прив'язані до своїх життєвих благ і не готові від них відмовлятися, народ сучасний дорожить свободою тільки тому, що вона є гарантією цих благ. Люди, користуючись свободами, не повинні завдавати шкоди жодній іншій особі чи суспільству в цілому. Ці практичні речі обмежують суть свободи.

Отже, свобода – визначає відносини між людиною та державою. Розуміння свободи різниться від суспільства, історичних умов і повинне відповідати вимо-

гам часу. В цьому одна з головних заслуг Б. Констан: якщо попередні мислителі вважали, що відносини держави та людини, політичний устрій держави зумовлені природою людини, Б. Констан впевнений, що не лише природа, але й час, історія висуває вимоги перед індивідом і державою щодо регулювання відносин. П. Манан у своїй «Інтелектуальній історії лібералізму» називає це «владою історії» [5, 154]. Така вимога часу, влада історії дозволяє зробити ще один висновок: природа людини не є сталою, не має універсального політичного ладу, який би підходив усім суспільства та був постійним. Ось як про це пише Б. Констан: «... з народу-раба ймовірніше зробити спартанців, ніж спартанців привчити до свободи» [3, 418].

Свобода для Б. Констан – базова суспільна та індивідуальна цінність, для її досягнення люди спілкуються, живуть, творять соціальні та політичні інститути. Разом з тим, саме свобода надає людям можливість залишатися поза інститутами, дає право творити нові відносини та нові інститути, свобода – це завжди новий порядок можливостей та вибору для індивідів.

Розмірковуючи про свободу, Б. Констан як опозицію використовує поняття «суверенітет народу», що його вживає Ж.Ж. Руссо. Аналізуючи історичний досвід, події Французької революції зокрема, Б. Констан вважає, що теорія народного суверенітету на практиці призводить до узурпації влади, тому що вважається, що суверенітет народу не потребує обмежень. Будь-яка влада не може бути необмеженою, її межами є справедливості та права індивідів [9, 24]. Навіть воля всього народу не може несправедливе зробити справедливим. Б.Констант критикував прихильника Руссо абата Маблі, які вважали, що влада суспільного організму за свободу, і всі засоби добрими для поширення такої влади. Суверенітет народу, вважає, що він може існувати лише з обмеженнями: «... Установлюючи необмеженість суверенітету народу, ми створюємо у людському суспільстві та наражаємо на небезпеку ступінь влади, надто великий для неї самої, який є злом, хоч би в яких руках вона перебуває» [5, 158]. Суспільство та держава не можуть перебільшувати своєї компетенції; навіть якщо лише одній людині буде завдано кривди, більшість та держава в цілому перестають бути легітимними.

Суверенітет народу може існувати через інститут представництва, яке є «скептицизмом, що став установою» [5, 165]. Поділ між суспільством та політичним органом відображає ще одну відмінність між людьми античними та людьми новочасними: для древніх політика була дією, для новочасних – міркуванням. Відповідно, закон прийнятий представницьким органом «не зможе бути «реєстром наших волей», оскільки ми ніколи не знають насправді з усією очевидністю, чого ж ми хочемо» [5, 165]. Закон, що відображає настрої суспільства повинен забезпечувати стабільність розвитку суспільства, тому закон повинні приймати не лише вибрані особи, що отримали повноваження від виборців, але й політичні еліти, які здатні бути далекоглядними і врівноважити різноманітні бачення. Закон і лише закон, прийнятий парламентом, встановлює обмеження свободи індивіда.

Критикуючи Руссо, Б.Констан робить цікаві зауваження щодо можливостей реалізації принципу суверенітету народу. Він зазначає, що абстрактне поняття суверенітет не зменшує і не збільшує свободи індивіда, однак під його гаслами може наступити тиранія. Суверенітет народу потребує певного рівня моральності індивідів, які цей народ складають, однак, забезпечити такий рівень моралі досить складно. Напевно, саме з цих міркувань, Б.Констан вважав, що виборче право – право обирати та бути обраним має бути обмеженим. Суверенітет народу – це все ж влада, і як будь-яка влада, він повинен бути обмеженим. Головним його обмеження є права та свободи індивідів та закон.

Держава та суспільний організм стають гарантами свободи. На думку філософа, виконуючи свої функції з організації людського буття, переоцінюють власні функції, що змушує поширювати свою владу, закон починає не лише контролювати дії індивідів, але й їхні думки та прагнення. Цьому також сприяє «ярмо свободи», люди не готові нести відповідальність за власні дії та суворо дотримуватись законів, встановлених державою. Тягар свободи і законів видається їм значно важчим, аніж тягар тиранів, стомившись суспільство схиляється до думки, що «... ярмо тиранів привабливіше» [3, 418], однак, досвід суспільств заперечує такі очікування.

Держава як суспільний інститут має свої прагнення, якщо для людини головною метою є свобода, то для держави – стабільність. Власне для реалізації цілей і людини і держави, Б. Констан пропонує покластися на громадянське суспільство. Держава обмежується громадянським суспільством, вона не може втручатися у справи культури, традицій та звичаїв, які можуть змінюватися і є відмінними у різних суспільствах. Будь-яка спроба держави вплинути на звичаї, навіть суто нейтральне прагнення їх увиразнити, на думку Б. Констан, може привести до наймовірних спотворень людських відносин. Адже звичаї та правила встановлені в суспільстві складаються «з тонких, мінливих і невловимих відтінків» [3, 419]. Лише суспільство може визначати та дискутувати у цій сфері. Для держави важливим інститутом повинна стати громадська думка, що є інститутом громадянського суспільства, уряд повинен дослуховуватися до неї, спроба змінити громадську думку – не припустима, це може спотворити суспільство. Ця думка є досить важлива навіть для сучасних суспільств, сьогодні громадська думка вже не виступає агентом громадянського суспільства, вона лише інструмент держави чи інших політичних акторів, за її допомогою формується ставлення суспільства до тих чи інших проблем. Нині саме органи державної влади, як і передбачалося Б.Констаном контролюють впровадження громадської думки у дію, однак, суспільство стало залежним від інститутів, які визначають правила, а нерідко й інформацію для обговорення. Громадська думка, як писав Ю. Габермас, підміняється «кабінетною думкою» [1, 273], що перетворює індивідів на слухняних мешканців, а суспільство на масу. Ю. Габермас, що займався питаннями раціоналізації публічних комунікативних дій, як Б.Констант вважає громадську думку явищем громадянського суспільства, за допомогою якої дер-

жавні органи повинні почути суспільство. Він повторює висновок Б. Константа про невтручання влади у формування громадської думки: «Сформована у відкритій дискусії думка реалізується в ефективні дії без особливих труднощів, а при потребі – всупереч владному престижу. Публічна відкритість автономна у власних діях. Інституції не втручаються у ці дії» [1, 304 – 305]. Б. Констант вважав, що свобода слова та думки призведе до активного впливу громадської думки, що у свою чергу може призвести до втрати відчуття болю перед тиранією штучних ідей та почуттів та поширених конвенцій.

Суспільство таким чином виступає посередником у відносинах «людина – держава», воно не лише сфера творення громадянської думки, але й сфера творення етичних норм співжиття. Етичні норми у вченні Б. Константа є вагомою складовою суспільних відносин, саме вони дозволяють людям поважати права один одного та турбуватися про загальне благо. Б. Констант відкидає утилітаризм, як недостатню підставу для етичних норм життя суспільства. Він містить власний інтерес людини, що становить дуже важливу складову людської поведінки, але це лише одна з складових. В етичному плані користь та власний інтерес можуть призвести до насилля над правами людини на угоду чимось власному індивідуальному чи суспільному інтересу. Важливість етичних норм Б. Констант підкреслює висновком про належність комерційних цінностей та економічного успіху до приватної сфери, а не публічної. Однак, людина – суспільна істота, а тому повинна дбати, аби її власне прагнення успіху не було надто вузьким та не використовувати інших людей та суспільство як інструмент у своїх цілях. Суспільство, що розвинене економічно повинно прагнути зберегти та захистити тих, чий «ідеї та емоції можуть бути придушені» іншими індивідами [цит. за 10, 25]. Таким чином, етичні норми виступають тим важливим чинником, що обмежує не лише державу, але й індивіда.

У своєму прагненні визначити етичні норми співжиття індивідів, Б. Констант виводить ще одну цінність – справедливість. Мислитель не вдається у тривалі роздуми який зміст слід вкладати у це слово,

однак, визначає справедливість як важливу суспільну категорію. Справедливість часто тотожна користі, однак у такому випадку її слід приміряти до кожного окремого індивіда, а не суспільства в цілому. Така тотожність можлива у мирний час стабільного розвитку. У часи революційних та стрімких змін користь та справедливість можуть конфліктувати, у цей час вони мають суспільний вимір.

Як зазначалося вище, ціллію держави є стабільність. На думку, Б. Константа, це не консервація існуючого стану речей, це динамічний процес, стабільність визначається розвитком громадянського суспільства. Жодні політичні актори та їхні уявлення, політичні утопії не можуть визначати розвиток суспільства, а тому революції не є найкращим шляхом суспільного розвитку. Революції повинні враховувати, які людські та політичні ресурси є акумульовані для досягнення їх цілей, і чи відповідають ці ресурси поставленій меті. Б. Констант вважає, що держава повинна забезпечувати стабільність природного розвитку громадянського суспільства, цей природний розвиток суспільства повинен бути захищеним від ідеологічних розбіжностей та інтересів окремих соціальних груп [10, 37].

Політична стабільність залежить від можливостей соціальної мобільності, і повинна забезпечувати можливість для нових соціальних груп брати участь у владі. Інструментом для соціальної мобільності повинна стати освіта громадян, що має стати справою держави. Елементом стабільності та індивідуальної безпеки також є: свобода совісті, свобода слова, незалежність судової влади, розподіл повноважень між регулярною армією та внутрішніми військами.

Стабільність у державі додає впевненості індивіду та й самій державі. Однак, на початку, вказано, що свобода громадянина у безсиллі владі. За таких умов безсилля владі для Б. Константа як і для Ш.Л. де Монтск'є – поділ державної влади У своїх міркуваннях про поділ державної влади Б.Констант не зосереджувався на властивостях гілок влади, лише описав їх функціональні обов'язки. Він виділяв: владу монарха, владу уряду, владу парламенту (верхня і нижня палати), судову та локальну владу (Рис. 3).

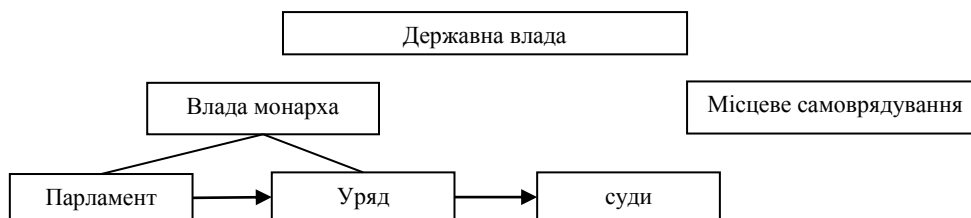

Рис. 3. Модель поділу влад Б. Константа

Незважаючи на те, що мислитель вважав себе республіканцем він виступав за владу монарха. Влада монарха – нейтральна влада, що знаходить над усіма іншими і виконує роль арбітра в разі суперечок між ними. Влада монарха дуже важлива, лише за умов її вдалого функціонування працюватиме вся модель, хоча сам монарх не здійснює врядування. Він може підписувати або ж відправляти на доопрацювання закони, прийняті парламентом, оголошувати війну і

мир. Проти короля не можна застосовувати насилля. Влада законодавча розмежована між палатами парламенту. Верхня палата, яка складається з родової аристократії, незалежних політичних еліт повинна забезпечувати тяглість та стабільність розвитку суспільства. Нижня палата обирається народом та відображає його настрої. Міністри здійснюють виконавчу владу, вони залежні від парламенту й підзвітні йому, тому існують доти, доки співпрацюють з парламентом.

Разом з тим, призначати та звільняти міністрів може монарх. Дії уряду, його структура та субординація повинні бути відкриті та публічні – найбільш оригінальна точка зору Константа. Незалежною повинна бути судова гілка влади, яку реалізують суди присяжних, з кола пересічних громадян їх призначає уряд. Влада локальна – місцева самоврядування, повинна знаходитися поза впливом центральної влади, це своєрідний форум громадських ініціатив для забезпечення прав на місцях.

Продовжуючи логіку Б. Константа, теоретики лібералізму у XX ст. підтримують важливість свободи совісті, слова, однак деякі з них, зокрема, Л. фон Мізес вважає, що найважливішою свободою для індивіда XX ст. є економічна свобода, право реалізовувати свої економічні ініціативи. Якщо держава Б. Константа повинна забезпечувати приватні свободи, то для Л. фон Мізеса, держава повинна захищати ринкову

економіку, бо вона захищає свободу: «Немає ніякої іншої свободи чи вільності окрім тих, що зумовлені функціонуванням ринку». [6, 479]. Лише в умовах ринку індивід володіє свободою водночас працювати на себе та приносити користь суспільству, свободою відмовитися від невигідних умов співпраці, свободою бути собою. Держава виступає апаратом примусу і насильства, вона є гегемоном, що постійно прагне поширити свою владу, в тому числі прагне контролювати ринок. Саме тому держава потребує обмеження – у XX ст. повторюється положення, яке пропонували і Ш.Л. де Монтеск'є і Б. Констант. Свобода накладає обмеження на державу, на здійснення нею каральних та контрольних функцій. У таб. 1 наведено головні відмінності щодо відносин людина – держава, які визначаються свободою відповідно до концепцій Б. Константа (Античність та XIX ст.) та Л. фон Мізеса (XX ст.)

Таблиця 1. Відносини людина–держава, які визначаються свободою: порівняння

Індикатори	Античність (концепція Б.Константа)	Сучасність XIX ст. (концепція Б.Константа)	Сучасність XX ст. (Концепція Л.фон Мізес)
Важливі елементи свободи	Політична свобода: колективна участь у владі	Індивідуальна свобода приватної сфери: свобода совісті, думки і слова	Економічна свобода, свобода приватної ініціативи
Суть свободи	Політична участь	Безпека	Самовизначення, свобода є наслідком конкуренції
Змагання за блага, обмін цінностями	Війна	Торгівля	Ринок
Участь в політиці	Пряма колективна	Делегована, інститути представництва	Скепсис щодо участі лише через вибори
Суверенність індивіда	Обмежена громадою	Необмежена суспільством	Обмежена неминучим праксеологічним законом – природним буттям
Небезпеки для свободи, що йдуть від держави	Поступки особистими свободами	Усунути індивіда від політики, позбавити політичної свободи	Прагнення контролювати ринок, тоталітаризм
Справедливість	Завдання громади	Завдання держави	Завдання соціальної системи та держави

Як бачимо, Б. Констант висловлюючи критику подій та теорій свого часу дав поштовх для роздумів не лише для своїх послідовників, але й для сучасних теоретиків лібералізму. Головною його заслугою є те, що до свободи, людини та держави він висуває вимогу часу та заперечує можливість становлення універсального порядку. Зважаючи на особливості суспільств свобода може бути реалізована по-різному, однак вагомим залишається інше – моральний рівень суспільства визначає рівень користування власною свободою.

Політична свобода, якою не надто дорожать індивіди сприяє моральному вдосконаленню, а тому за жодних обставин люди не повинні передавати її державі. Сміливими є вимоги Б. Константа щодо публічності діяльності урядів та політичної відповідальності. Виходячи з власної логіки, мислитель не прагнув запропонувати теоретичних конструкцій природних прав, адже вони не можуть бути впроваджені державою, суспільство надає індивіду стільки прав, скільки спроможне забезпечити.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- Habermas J. The structural transformation in the sphere of openness: the analysis of the category of civil society / Jurgen Habermas [Translated by A. Onishko]. – Lviv: Publishing House "Litopys." Centre for Humanities Research of Lviv National Ivan Franko University. – 2000. – 319 p.
- Hobbes T. Leviathan / by Thomas Hobbes [Translated from English. Dymereys R. Ermolenko V., Ivanova N., E. Miroshnichenko, Oleyunik T.]. – K.: "Duh i litera", 2000. - 606 p.
- Constant B. The comparison of freedom of ancients with the freedom of modern humans // Liberalism: an anthology / Benjamin Constant. – K. "Smoloskryp", 2002. - P. 411 - 423.
- Locke J. Two treatises of government / John Locke, [Translated from English. By A. Tereh, R. Dymereys]. – K.: "Osnovu", 2001. – 265 p.
- Manan P. An intellectual history of liberalism / Pierre Manan, [Translated by Vodianyj V., Kadenko A., S. Zheladk]. - K.: "Duh i litera", 2005. – 216 p.
- Mises L. Capitalism, Market and Freedom // Liberalism: an anthology / K. "Smoloskryp", 2002. – P. 476-482.
- Montesquieu SH.L. The Spirit of Laws / Sh. Montesquieu – M: Mysl, 1999. – 672 p.
- Rousseau J.J. About the Social Contract, or Principles of Political Rights / Jean-Jacques Rousseau, [Translated from the French by A.D. Khayutina and V.S. Alekseev-Popov]. – M.: "CANON-press", "Kuchkovo pole", 1998. – 416 p.
- Chojnicka K., Kozuba-Ciembroniewicz W. Doktryny polityczne XIX i XX wieku / Chojnicka Krystyna, Kozuba-Ciembroniewicz Wieslaw. – Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2000. – 385 s.
- The political writings of Benjamin Constant / Constant: Political Writings (Cambridge Texts in the History of Political Thought) [editor Biancamaria Fontana]. – Cambridge University Press, 1988. – 368 p.

Burychko Z. The liberal conception of B. Constant: man – state, deterministic relationship freedom

Abstract. The paper presents a vision of the B. Constant's liberal conception through the prism of human – state relations. These relationships are different in different historical periods, and depend on the content of freedom. Argued that thinker made demand of time to the freedom and therefore denies the possibility of establishing the universal order. The B. Constant's position about the need of political freedoms that contribute to moral improvement of man is exposed.

Keywords: *liberalism, freedom, human, state, representative institution, justice*

Буричко З.А. Либеральная концепция Б. Константа: человек – государство, отношения, детерминированные свободой

Аннотация. В статье предложено видение либеральной концепции Б. Константа сквозь призму отношений человек – государство. Данные отношения являются разными в различные исторические эпохи, и зависят от содержания свободы. Аргументировано, что к свободе мыслитель выдвигает требование времени и как следствие отрицает возможность становления универсального порядка. Раскрыто положение Б. Константа о необходимости политических свобод, которые способствуют нравственному совершенствованию человека.

Ключевые слова: *либерализм, свобода, человек, государство, институт представительства, справедливость*